

DALIA MARIJA STANČIENĖ

Vilniaus pedagoginis universitetas

PAVOJINGA KNYGA ARBA UMBERTO ECO NAUJAS POŽIŪRIS Į VIDURAMŽIUS

A Dangerous Book or the New Approach
of Umberto Eco to the Middle Ages

SUMMARY

In the article the postmodernist approach to the Middle Ages of Umberto Eco is considered analyzing his novel *The Name of the Rose*. In this novel, Eco shows the controversies of medieval Weltanschauung, philosophy, Church politics, and culture. He focuses attention especially on the discussion between realists and nominalists. Applying the postmodernist reduction of realism to universals, Eco shows that all contemporary problems of politics and the economy have their own roots in the cultural and intellectual controversies of the Middle Ages. Describing some historical events, he exposes the humanistic values of nominalism as destructive to scholasticism and the spirit of the Middle Ages.

Visos lietuviškos knygos, spausdintos lotynišku raidynu, turi būti sunaikintos. Visose Žemaitijos mokyklose įvesti žemaitiško rašto mokymą rusiškomis raidėmis.

M. Muravjovas, 1864 m. gegužės 14 d.

...atėjo laikas ne tik visiškai ir formaliai uždrausti leisti žemaitiškas ir latviškas knygas lenkiškais-lotyniškais spaudmenimis, bet ir sunaikinti spaustuose bei knygynuose esančias šių knygų atsargas.

I. Kornilovas, 1865 m. rugpjūčio 10 d.

...knygų deginimas, gėdos stulpo šventės ... buvo įvykęs faktas, mėnuo po Hitlerio atėjimo į valdžią.

Stefan Zweig. *Vakarykštis pasaulis: europiečio prisiminimai.* –
Vilnius: Tyto alba, 2005, p. 393

RAKTAŽODŽIAI: Umberto Eco, William Ockhamas, universalijos, nominalizmas, *Ockhamo skustuvas*.

KEY WORDS: Umberto Eco, William Ockham, universals, nominalism, *Ockham's Razor*.

Knygos iš bibliotekų buvo atrenkamos pagal sąrašą ir sunaikinamos. Ne viešuose laužuose – viskas būdavo vežama į popieriaus fabrikus ir paprasčiausiai perdirbama. „Glavlit“ ėmėsi cenzoriaus vaidmens ir sudarė draudžiamos literatūros sąrašą. Jame buvo keli tūkstančiai pavadinimų – tame sąrašė B. Brazdžionis buvo vienas svarbiausių draudžiamų poetų.

Dr. Arvydas Anušauskas, Genocido ir rezistencijos tyrimo departamento direktorius.

XVI amžiaus savaitinis žurnalas *Ekstra*, 2002, Nr. 28

IVADAS

Filosofas ir rašytojas Umberto Eco savo moksliniuose darbuose ir romanuose *Tomas Akviniėtis apie estetinę problemą* (1956), *Menas ir grožis viduramžių estetikoje* (1959), *Rožės vardas* (1980), *Fuko švytuoklė* (1988) naujai interpretuoja lotyniškųjų viduramžių kultūrą bei tuometinius filosofinius ir teologinius diskursus. Kaip prisipažįsta pats autorius, postmodernistinis požiūris į viduramžius filosofiniame romane *Rožės vardas* jam leido ne tik sušiuolaikinti atskleisti intelektualų mąstymą viduramžiais, bet ir parodyti, kas gali atsitikti, kai šių laikų gyventojai pradeda viduramžiškai mąstyti. Šio kūrinio kontekstas verčia skaitytoją susimąstyti, kas sieja praeitį su dabartimi, išsąmoninti, kaip per *cenzūras* ir *draudimus* atimama mūsų atmintis ir tapatybė. Pasitelkęs per visus amžius egzistuojantį tekstą ir jo komentarus, autorius nutiesia tiltą tarp praeities ir dabarties, pabrėždamas, kad komentatoriai skirtingai interpretuoja tą patį tekstą – tai priklauso nuo laiko ir paties suvokėjo. Be to, tokie komentarai visais laikais režimui ar sistemai tampa *pavojingomis knygomis*, kurių studijavimas atveria tikrąją būties prasmę ir formuoja dorovinę, politinę ir socialinę elgseną. Totalitarinėse valstybėse *tokių knygų*

skaitymas baudžiamas laisvės arba gyvybės atėmimu. *Tokios knygos* yra slepiamos saugyklose ir prieinamos tik patikimiems sistemos žmonėms. Alegoriniame Eco pasakojime tokie *patikimi žmonės* yra vienuoliai, perrašinėjantys vienuolynų skriptoriumuose rankraščius. Vienuolynas – tai aliuzija į visą viduramžių pasaulį, jo kultūrą ir moralę, kurią sužlugdė autoritarinis mąstymas. Slegianti vienuolyno architektūra simbolizuoja vietą, kur vyrauja patologinė baimė ir nuolankumas autoritetams. Baimės mechanizmas, kuriuo naudojasi vienuolyno valdžia, konstruojamas žmogžudystėmis, šalinant nustatytai tvarkai nepaklusnius vienuolius, bandančius studijuoti *pavojingą* knygą. Dvasininkijos autoritetai bijo, kad *apreikštas tekstas* nuo nuolatinių interpretacijų gali prarasti savo tikrąją prasmę, todėl nori sustabdyti tekstų komentavimą, galvodami, kad mokyklos bei universitetai prisideda prie šio proceso ir yra pražūtingi katalikybei.

Benediktinų vienuolyne, kuri savo viduramžių interpretacijai pasirinko Eco, XIV a. buvo gyvenama laikantis šv. Benedikto regulos, t. y. pagal kanonines valandas, o po rytmetinių psalmių buvo skaitomi Apokalipsės tekstai, turėję

didžiulę įtaką viduramžių pasaulėžiūrai. Tad norėdamas parodyti viduramžių žmogaus elgseną, Eco modeliuoja veiksmą pagal septynių apokalipsinių angelų pranašavimus. Be to, kadangi vienas iš svarbiausių klausimų, nagrinėjamų viduramžiais, buvo susijęs su universalijomis, tai, rašo Eco, jam reikėjo „nepaprastai pastabaus ir ypatingai jauslaus ženklų interpretatoriaus. Tokias sąvokas tegalėjau rasti tarp pranciškonų, po Roger Bacon'o“¹, turėdamas galvoje Williamą Ockhamą. Vadinasi, benediktinų vienuolynas buvo pasirinktas ne atsitiktinai, bet kaip koncentruoto pasaulio modelis, atitinkantis viduramžių pranciškoniškos mokyklos filosofines tradicijas ir skelbiantis (autoriui ypač svarbią) neturto sampratą. Pats veiksmas nukeliamas į 1327 m. lapkričio pabaigą, nes tais pačiais metais gruodžio mėnesį popiežiaus Jono XXII prašymu pranciškonų ordino generolas Mykolas Cesenietis atvyko į tuometinę popiežių rezidenciją Avinjone pasiaiškinti dėl savo kritiškų teiginių evangelinio neturto klausimais: „Mykolas Cesenietis, jau daug sykių popiežiaus Jono kviestas į Avinjoną, galiausiai nutarė priimti kvietimą, nenorėdamas, kad jo ordinas galutinai susivaidytų su popiežiumi“². Pagalbos, atsakant į iškeltus kaltinimus, generolas paprašė Ockhamo³, tad visi romane aprašomi įvykiai turėjo baigtis iki gruodžio mėnesio, nes pagrindinis personažas pagal tikrus istorinius faktus gruodžio mėnesį buvo Avinjone. Kadangi veiksmas vyksta lapkričio mėnesį, o pagal Apokalipsės antrą trimtį „Ir

tarytum didžiulis kalnas, liepsnojančias ugnimi, buvo sviestas į jūrą. Trečdalis jūros pavirto krauju“ (Apr 8, 8–9), tai Eco reikalingas kraujas buvo susijęs su kiaulių skerdimu prieš Kalėdas, kai ant sniego lieka daug kraujo žymių. Žinodamas, kad „kiaulės duriamos tik pašalus, ir lapkritis galėjo būti per ankstus laikas. Nebent vienuolynas stovėtų kalnuose, kur jau būtų pasnigę“⁴, aprašomą benediktinų vienuolyną Eco nukelia į Šiaurės Italijos kalnyno viršūnę, kur anksti rudenį pradeda snigti. Taigi vienuolynas, vieta ir laikas yra nulemti istorinių įvykių.

XIII–XIV a. – laikotarpis, kai pradėjo kurtis miestai, kurie traukė vis daugiau žmonių iš kaimo, kai buvo steigiami universitetai, į kuriuos studijuoti atvykdavo vis daugiau pasauliečių ir vienuolių. Atskleisdamas viduramžių žmogaus pasaulėjautą, Eco parodo žmogų, kuris turi rinktis tarp Dievo ir pasaulio, tarp tikėjimo ir proto, tarp realizmo ir nominalizmo. Postmodernistiškai redukuodamas realizmo poziciją į viduramžišką ginčą dėl tikrovės objektų ir bendrųjų sąvokų atitikimo, t. y. dėl universalijų per autoritarinį tiesos nustatymą, Eco pabrėžia, kad dabar Europoje kylančios problemos, pradedant „nuo bendruomenės demokratijos iki bankų sistemos“, formavosi viduramžiais, kurie yra „mūsų vaikystė, į kurią turime nuolat grįžti, kad pažintume savo ligų istoriją“⁵. Nominalizmas, Eco požiūriu, autoritetą interpretuoja kaip nepriklausantį proto sferai, ir šitokiu būdu autoritetas tampa prievartos šaltiniu protui.

GINČAS DĖL UNIVERSALIJŲ

Jau pats romano pavadinimas *Rožės vardas* simbolizuoja ginčą dėl universalijų, kuriam dingstį davė Porfirijus, savo veikalo *Isagoge* pradžioje iškėlęs klausimą: „Ar giminės bei rūšys egzistuoja savaime, ar tik mintyse; jeigu jos egzistuoja tikrovėje, tai ar jos turi kūną, ar ne; ir šiuo pastaruoju atveju – ar jos atskirtos nuo juslinių daiktų, ar būva su jais, – štai klausimai, reikalingi labai gilių apmąstymų“⁶. Taigi ar bendrosios (universalios) sąvokos kaip substancija, žmogus, medis, gėris ir kt. tėra tik žodžiai (*voces*), ar jos turi realią būtį (*res*), kaip reiškiasi jų egzistavimas? Šie klausimai priklauso filosofinei problematikai – bandoma apibūdinti mąstomų ir realiai jusliniame pasaulyje egzistuojančių daiktų santykį, apibrėžti universalijų prigimtį. Pagal požiūrį į universalijas viduramžių mąstytojai pasidalijo į dvi pagrindines stovyklas – nominalizmą ir realizmą. Nominalistai teigė, kad rūšys (bendrybės) neegzistuoja kaip realūs objektai, o yra tik žodžiai, t. y. kalbos dalys. Realistai aiškino, kad sąvokas atitinka realūs objektai, kurie egzistuoja ne tik fiziniame, bet ir metafiziniame pasaulyje, tačiau jau ankstyvaisiais viduramžiais pagal sąvokų priskyrimą objektams jie pasidalijo į dvi stovyklas – kraštutinį ir nuosaikų realizmą. Kraštutinio realizmo atstovai tvirtino, kad sąvokos atitinka idėjas ir yra *iki daiktų*, t. y. jos, kaip ir pasak Platono, yra daiktų provaizdžiai. Nuosaikieji realistai teigė, kad sąvokos atitinka realius objektus, kurie yra daiktuose kaip kiekvieno

atskiro daikto rūšinė forma ir esmė⁷. Tokia nuosaikioji koncepcija yra aiškiai išskleista Abelaro veikale *Logika „pradedantiesiems“* (*Logica „Ingredientibus“*), kur jis parodo, kad, pavyzdžiui, sąvokos žmogus objektas yra bendra esmė, būdinga tiek atskiram žmogui, tiek žmonių rūšiai: „kai aš girdžiu [žodį] žmogus, tai sąmonėje atsiranda tam tikras atvaizdas (*instar*), kuris siejamas su kiekvienu iš žmonių taip, kad būdamas bendras visiems, jis nėra kiekvienam iš jų atskira savybė“⁸. Vėliau realizmas dėl objektyviojo idealizmo įtakos rado palankią dirvą teologijoje, ypač krikščioniškoje dogmatikoje, o nominalizmas realizavosi anglų filosofijoje, daugiausia per gamtamokslinį racionalizmą.

Krikščionių mąstytojai, dalyvaudami ginče dėl universalijų, pasitelkę gausiai plintančius antikos logikos ir metafizikos traktatų lotyniškus variantus, daugiausia gilinosi į būties (dieviškos, žmogaus, daiktų) egzistavimo problemas ir praplėtė ontologijos ribas. Ankstyvojoje scholastikoje nominalistas Jonas Roscelinas iš Kompjenos (Compiègne), ginčo dėl universalijų prigimties pradininkas, teigė, kad universalijos yra tik žodžiai arba vardai (*nomina*) ir nepriklauso daiktams, t. y. realūs yra tik atskiri daiktai (*res singulares*), pavyzdžiui: žmogus tėra tuščias žodis (*flatus vocis*), o tikrąją būtį turi tik realus, konkretus asmuo (Sokratas, Platonas). Taip iškilo kitas svarbus klausimas: kaip tušti žodžiai gali mąstymui suteikti tam tikro turinio ar prasmės? Roscelinas pabandė šią problemą perkelti į

teologija, teigdamas, kad Švenčiausioji Trejybė, kaip bendrybė, negali vienu metu būti trys skirtingi Asmenys, nors ir turi vieningą galybę ir bendrą valią. Toks požiūris tuoj pat buvo sukritikuotas realisto Anzelmo Kenterberiečio, ir Suasono susirinkimas (1092) viešai apkaltina Rosceliną triteizmo erezija. Pats Roscelinas tokią *flatus vocis* interpretaciją paneigė, aiškindamas, kad jis nekalba apie trijų skirtingų dievų egzistavimą, bet teigia, kad viename Dieve yra trys skirtingi Asmenys, kurie tarpusavyje nesimaišo: Dievas Tėvas nėra Sūnus, o Sūnus nėra Šv. Dvasia. Toks jo aiškinimas Susirinkime buvo priimtas ir Roscelinas buvo išteisintas⁹.

Ginčas dėl pačios bendrybės (universalijos) egzistavimo ir jos santykių su atskiro daikto realumu bei substancialumu įgavo daugybę išraiškų. Anzelmo Kenterberiečio realizmas įgavo teologinio racionalizmo pavidalą, kuris atiskleidžia garsiajame jo ontologiniame Dievo buvimo įrodyme. Šiame Dievo buvimo ontologiniame praskleidime objekto egzistavimas įrodomas remiantis to paties objekto logine sąvoka¹⁰. Loginis metodas filosofijoje papildė tikėjimą ir tokiu būdu, pasak Anzelmo Kenterberiečio, filosofija per maldą sustiprina asmeninį ryšį su Dievu. Pagrindinis Anzelmo Kenterberiečio teiginys, kad *existit ... aliquid quo maius cogitari non valet, et in intellectu et in re (kai kas, už ką didesnio negali būti pamąstyta, egzistuoja ir intelekte, ir tikrovėje)*¹¹, prisidėjo ne tik prie viduramžių scholastikos plėtojimo bei universalijų aptarimo, bet turėjo įtakos ir tokiems naujųjų laikų mąstytojams kaip Locke'as, Kantas, Leibnizas,

Hegelis. Bet, grįžtant prie Anzelmo Kenterberiečio, jo kategoriškas pasisakymas Suasono susirinkime prieš nominalistines Roscelino tendencijas, kad jeigu „kas nors nesupranta, koku būdu tam tikra žmonių dauguma, apjungta į vieną rūšį, gali atstovauti vienam žmogui, tai jis tuo labiau nesupras, kaip vienas Dievas gali susidėti iš trijų skirtingų Asmenų“¹², yra paremtas jo *ontologiniu Dievo buvimo įrodymu*, pasak kurio, giminės ir rūšys egzistuoja realiai. Be to, šiame įrodyme vienu iš argumentų, kuriuo teigiama apie *kai ką*, už ką negalime išvaizduoti nieko *didesnio*¹³, ne tik patvirtinamas Dievo buvimas, ne tik pripažįstama, kad Dievas yra už mūsų supratimo ribų, t. y. transcendentiškas mąstymui, bet ir bandoma logiškai išvesti dieviškas savybes – kaip visagalybė¹⁴, begalybė bei amžinybė¹⁵ ir kt.

Prisilaikydamas kraštutinio realizmo pozicijų universalijų klausimu, Anzelmas Kenterberietis parodė, kad realiai egzistuojančios būties samprata yra suvokiama grynai protu, t. y. abstrakčiai mąstant apie egzistuojančius objektus, atsisakant empirinių duomenų. Šis jo metodas turėjo įtakos Descartes'ui, teigusiam, kad svarbiausia sielos savybė yra mąstymas.

Tačiau nominalistai nenorėjo sutikti su tokiu Anzelmo Kenterberiečio realistiniu universalijų traktavimu ir bandymas smerkti Rosceliną Suasono Susirinkime įplieskė karštus debatus tarp realistų ir nominalistų. Dėl šio ginčo poveikio Šartro mokykloje pradėdama kurti kompromisines teorijas, kurių žymesnis atstovas buvo Gilbertas Porietis (mirė 1154 m.), bandęs platoniską realizmą

suderinti su Aristotelio nuostatomis. Ieškojimas kompromisinio sprendimo ginče dėl universalijų turėjo įtakos Abelarui, tuo metu studijavusiam Šartro mokykloje. Būtent Abelarui priklauso svarstymas: ar turės prasmę žodis *rožė*, jei pasaulyje nebus tikrųjų rožių¹⁶, kuris tapo Umberto Eco romano centrine ašimi, apie kurią sukasi viduramžių kultūros ir filosofijos analizė bei, kaip jau minėjome, nulėmė romano pavadinimą. Abelaras, užėmęs tarpinę poziciją tarp nominalizmo ir realizmo, teigė, kad bendrosios sąvokos yra ne gryni žodžiai (*voces*), bet *prasmingi* žodžiai (*sermones*). Šie *prasmingi žodžiai* atitinka išskirtinį objekto požymį ir dėl šių žodžių tam požymiui galima pritaikyti tam tikrą bendrą formą, pagal kurią mes atpažįstame daikto esmę arba tapatybę, t. y. daikto *status*. Pavyzdžiui, žmogaus toks *status*, apibrėžiantis jo esmę *būti žmogumi*, yra protas, kurio padedamas žmogus veikia. Vadinasi, protas nusako konkrečios realybės, pavyzdžiui, žmogaus, esmę. Abelaras universalijas aiškina kaip tikrąsias vardų reikšmes, kurių esmės atsiskleidžia atskirame individe ar daikte. Tai atsispindi ir romano paskutiniame sakinyje: „*Palieku šį raštą nežinai kam, nežinai jau ir apie ką: vardu gyva vakarykštė rožė, vienus vardus teturim*“¹⁷.

Abelaro universalijų samprata – tai kelias, kuris nuo spekuliatyvos gramatikos veda prie naujosios scholastikos ir jos pagrindinio atstovo William Ockhamo. XIV a. augustiniškosios mokyklos atstovas Ockhamas, vadinamas *Venerabilis inceptor* (garbingiausiasis pradininkas), iškėlęs konkrečios, individualios esybės svarbą filosofijoje, tapo *naujosios mokyklos*

pradininku. Ockhamo pozicija nominalizme atvėrė *via moderna* arba, kitaip tariant, universalijas jis pradėjo aiškinti psichologinio konceptualizmo metodu. Sąvokos, kurios buvo laikomos realiais principais, kaip pažymi Nicolai Hartmannas, Ockhamo nominalizme tapo vien tik vaizdiniais, t. y. *universalia post rem* (universalija po daikto [prote])¹⁸. Toks Ockhamo požiūris imponavo Umberto Eco, ir jis iš pradžių norėjo *Venerabile Inceptor* padaryti pagrindiniu *Rožės vardas* veikėju. Bet vis dėlto šio sumanymo buvo atsisakyta: „iš pradžių maniau, kad sekliu turėtų būti pats Ockhamas, bet vėliau šios minties atsisakiau, nes kaip žmogus *Venerabile Inceptor* nebuvo man simpatiškas“¹⁹. Tačiau norėdamas atskleisti okamizmo vaidmenį, suvaidintą tiek viduramžių pažinimo tradicijoje, tiek moralinėje plotnėje, Eco pagrindiniu romano personažu padaro Ockhamo draugą Viljamą iš Baskervilio, buvusį inkvizitorių, kurį inkvizicija pasiunčia išaiškinti benediktinų vienuolyne vykstančius įvykius. Savo tyrimams bei teoriniams svarstymams Viljamas iš Baskervilio taiko Ockhamo nominalizmo principus. Kadangi XIV a. metafizikoje, teologijoje, logikoje, psichologijoje buvo madinga naudotis ženklinėmis sistemomis, tai okamizmas, kaip pažymi Eco, turėjęs vieną iš tobuliausių ženklų teorijų²⁰, padėjo jam romane postmodernistiškai pažvelgti ir atskleisti viduramžių pabaigoje išgalinčias humaniškas nominalizmo vertybes: praktinį protą (Ockhamas), eksperimentinį pažinimą ir mokslus (Rogeris Baconas), demokratiją (Marsilijus Paduvietis), neturtą (pranciškonai), juoką (Aristotelio traktato *Apie poetiką* antro-

ji knyga). O dėl juoko, tai būtent nominalizmas, pasak Eco interpretacijos, ironija ir juoku išsklaido ir griaua baimės pojūtį, pasipriešina autoritarizmui: „Juokas kuriam laikui nuslopina kaimiečio baimę. Bet įstatymai veikia per baimę, kurios tikrasis vardas yra nuolankumas Dievui. O iš šios knygos [Aristotelis, *Apie*

komedija] būtų galėjusi kilti liuciferiška žiežirba, kuri sukeltų visame pasaulyje naują gaisrą ir juokas būtų laikomas nauju menu, kurio nežinojo net Prometėjas, menu, skirtu nugalėti baimę“²¹. Taip Aristotelio traktato *Apie poetiką* antroji knyga, skirta komedijai, tampa *pavojinga knyga*, nes ardo paklusnumo dorybę.

„OCKHAMO SKUSTUVAS“

Norėdamas parodyti, kad viduramžių nominalizmas savo loginio samprotavimo galia beveik niekuo nesiskiria nuo tokių XX a. teorijų kaip ženkle samprata Husserlio fenomenologijoje ar fonemos ir balso įbūtinimas Derrida formalizaciniame modelyje, Eco prabyla apie viduramžių bandymus pažinti pasaulį per matematinę rekonstrukciją: „tik matematikoje, kaip yra pasakęs Averojus, mums žinomi dalykai sutampa su tais, kurie žinomi absoliučiai“²². Aiškiantis pasaulio prigimtį pagal atkurta matematinį modelį, Dievas nebėra būtina tokio pasaulio pažinimo priežastis. XIV a. gamtotyros bei humanitarinėmis studijomis garsėjo Oksfordo mokykla, kurios atstovas Ockhamas prabyla apie dangiškų ir žemiškų kūnų sukūrimą iš vienos skirtingų prigimčių substancijos. Kalbėti apie skirtingas substancijas draudžia vadinamoji „Ockhamo skustuvo“ taisyklė. Būtent „racionalios paspirties Ockham'o raštuose ieškojimas siekiant suprasti tas Ženklo paslaptis“²³ sudomino Eco ir jis pabandė *skustuvo* taisyklę pritaikyti postmoderniai viduramžių nominalizmo rekonstrukcijai. Eco nuomone, tokiu būdu atskleistas nominalizmas

turėtų iš realaus pasaulio pašalinti Dievą kaip nebūtiną šio pasaulio priežastį. Tad norėdami įsitikinti Eco versijos teisingumu, grįžkime prie paties Ockhamo ir vadinamojo „Ockhamo skustuvo“.

Viena iš pagrindinių metodologinių taisyklių, kuria naudojosi Ockhamas sprendamas tiek filosofines, tiek politines problemas, buvo mąstymo ekonomija: *nedauginti esąčių nesant būtinumo (non sunt multiplicanda entia sine necessitate)*²⁴, t. y. reiškinius aiškinti kuo paprasčiau. Filosofijos istorijoje šis aristotelinis principas buvo pavadintas „Ockhamo skustuvu“, nes pats Ockhamas šio principo labai griežtai laikėsi įvairiose savo koncepcijose. Tačiau *mąstymo ekonomija*, pavadinta Ockhamo vardu, visai nereiškia, kad iki jo šia taisykle nebuvo naudojasi. Šiuo principu rėmėsi Abelaras polemikoje su Vilhelmu Šampiečiu, o Jonas Dunsas Škotas, nagrinėdamas Dievo buvimo įrodymo klausimus remdamasis prigimtinio proto gebėjimais traktate *De primo principio (Apie pirmąjį pradą)*, panašiai, kaip ir Ockhamas, teigia, kad „Daugybės niekada nereikia skleisti nesant būtinumo (*Numquam pluralitas est ponenda sine necessitate*)“²⁵.

Ockhamas, prisilaikydamas mąstymo ekonomijos, norėjo atsikratyti netikrų ir išgalvotų, bet tuo laiku scholastikoje madingų teiginių, pavyzdžiui: esmės ir egzistavimo perskyros; rūšių, tapusių tarpininkėmis tarp subjekto ir objekto, ir kt. Kaip teologas jis siekė išsaugoti Dievo autonomiją ir jo visagalybę, o kaip filosofas – atskirųjų (konkretųjų) esatis. Tad naudodamasis *skustuvo* principu, jis neigė universalijų realumą bei Anzelmo Kenterberiečio, Jono Dunso Škoto ir kitų scholastų Dievo buvimo įrodymus, grindžiamus judėjimo, priešastingumo ir tikslo argumentais, griežtai skirdamas tikėjimą ir protą, filosofiją ir teologiją. Atmesdamas tuo laikotarpiu populiarią santykio, kaip nesusieto su objektais ir turinčio savarankišką buvimą (ontinį statusą), sampratą, pavyzdžiui, tėvystė nesiskiria nuo tėvo ir sūnaus santykio²⁶, Ockhamas grįžta prie Roscelino interpretacijos ir teigia, kad teologijoje aiškinamas Trejybės santykis pasaulyje neturi realaus substrato. Remdamasis santykio teorija, Ockhamas aiškina pasaulį, kuriame, be realių esąčių, nieko nėra, ir santykis negali būti *kažkokia realia esati mi*, esančia už pasaulio (tėvystės pavyzdys), t. y. pasaulis nefunkcionuoja anapus realių esąčių. Umberto Eco, pasi- naudodamas šiuo Ockhamo teiginiu, postmodernistiškai taiko *skustuvo principą* ir teigia, kad nominalizmas turėtų kaip nebūtiną pasaulio priešastį iš realaus pasaulio pašalinti Dievą.

Kitas pavyzdys – nominalistinis Ockhamo požiūris, kad realizmas, kaip natūrali tvarka arba forma, yra nesuderinamas su Dievo visagalybės idėja: „Sunku sutikti su mintimi, jog visatoje nėra tvar-

kos, nes įžeistų tai laisvą Dievo valią ir Jo visagalybę. Taigi, Dievo laisvė yra nuosprendis mums ar bent jau mūsų pui-kybei“²⁷. Dievo galios neribojimas supo- nuoja teologinį diskursą: „Bet kaip gali egzistuoti neišvengiama būtis, visa išaus- ta iš to, kas įmanoma? Koks tuomet skir- tumas tarp Dievo ir pirmųkščio chaoso? Ar tvirtinti, kad Dievas yra absoliučiai visagalis ir absoliučiai laisvas dėl savo paties pasirinkimų, nėra tas pat, kaip tvirtinti, kad Dievas neegzistuoja“²⁸? Ta- čiau Ockhamo *skustuvo principas*, pasak Eco, parodo, kad chaosas yra paprastes- nis ir reikalauja pašalinti kaip nebūtiną sudėtingumą, t. y. Dievą iš realaus pa- saulio. Tad Dievo visagalybės negalima įrodyti filosofiškai ir, pasak Ockhamo, Dievo visagalybės tiesa patiriama tik ti- kėjimu, remiantis *Credo*: „Tikiu Dievą Tė- vą Visagalį, dangaus ir žemės Sukūrėją“. Toks Ockhamo Dievo visagalybės trak- tavimas, remiantis tikėjimo išpažinimu, pasak paties Ockhamo, pagal *mąstymo ekonomiją* rodo, kad „kontingentiškame pasaulyje nelieka vietos esmių metafizi- kai, nes ontologinės ir gnoseologinės at- skirųjų dimensijos pažinimui dirbtinės priemonės nereikalingos“²⁹. Būtent toks požiūris rodo, kad nominalizmas pra- randa savo viduramžišką charakterį. Ro- mano pabaigoje Eco, paklauses apie vi- sagalybės principo negalimumą ir išgir- dęs Viljamo iš Baskervilio atsakymą: „Kaip galėtų išminčius toliau skelbti sa- vo išmintį, jei atsakytų „taip“ į tavo klausi- mą“³⁰, nori pasakyti, kad, pasak Ockha- mo, filosofija neturi savo racionaliais tei- giniais grįsti teologijos tiesų, nes Dievas jas apreiškia. Taigi *skustuvo principas* ne- leidžia Dievui daryti to paties du kartus:

jei tiesa yra apreikšta, ji negali būti protu pažinta. Tokiu būdu Eco, pasinaudodamas *Ockhamo skustuvu* bei postmo-

dernistine nominalizmo analize, atskyrė tikėjimą nuo proto ir pašalino Dievą iš realaus pasaulio.

UŽSKLANDA

Gaisras, sunaikinęs vienuolyną romano pabaigoje, rodo Eco požiūrį į viduramžių epochą ir neišvengiamą krikščionybės krizę. Sudegus visoms *pavojingoms knygoms* ir rankraščiams, išnykus didžiausiai krikščionybės bibliotekai, Eco pabrėžia, kad „neapykantos filosofijai iškreiptame veide pirmą kartą pamačiau atvaizdą Antikristo, kuris nekilęs nei iš Judo genties, kaip

skelbia šaukliai, nei iš tolimų kraštų. Antikristas gali gimti iš to paties dievobaimingumo, iš pernelyg karštos Dievo ir tiesos meilės, kaip kad eretikas gimsta iš šventojo ar apsėstasis iš aiškiaregio. Bijok, Adsai, pranašų ir tų, kurie pasiryžę už tiesą numirti, nes paprastai patraukia jie mirtin ir daugelį kitų, dažnai net pirm savęs, kartais vietoj savęs“³¹.

IŠVADOS

Umberto Eco kūrinyje *Rožės vardas* atskleistas požiūris į viduramžius per vienuolyno simbolį – aliuziją į uždara pasaulį, kur vyrauja autoritarizmas, baimė, žiaurumas, kančia. Vienuolyno struktūra, kaip kosmoso įvaizdis su didingais skliautais, kolonomis, bibliotekos labirintais, simbolizuojančiais skaičių reikšmes, – tai augustiniškoji pasaulio samprata, iškelianti platonišką klausimą: iš kur mumyse yra amžinų formų pažinimas, jei mes tiesiogiai nepažįstame Dievo?

Romano pavadinimas *Rožės vardas* simbolizuoja Abelaro klausimą: „Ar iš laiko universalija savo reikšmę, kai nebelieka nė vieno tos rūšies daikto“, t. y. kai pavadinimas lieka tik kalboje. Kita vertus, rožė simbolizuoja visa, ką mylėjo šios istorijos pasakotojas Adsas, nesėkmingai bandęs suprasti vienuolyne vykstančius

įvykius ir, pametęs rožę ir kaip vardą, ir kaip realybę, tapęs mistiku.

Ginčą dėl universalijų Umberto Eco parodo per viduramžių moralinę prizmę. Pranciškono Vilhelmo (*Ockhamo*) priešinimasis realistiniam universalijų supratimui yra jo moralinis imperatyvas. Visokia realistinė pozicija universalijų atžvilgiu yra moraliai nepriimtina, nes ji išreiškia naikinimą tam tikros grupės žmonių, kurie atsiduria mažumos pozicijoje. Intelektualai, siekiantys žinių, yra pavojingi katalikybei, todėl jie žudomi, o *pavojingos* sistemai knygoms, tekstai yra naikinami. Pranciškonas Vilhelmas negali išspręsti klausimo, kaip Bažnyčia gali priimti atstumtųjų grupę neatstumdama dar kitų kitaip manančių. Tokiu būdu Umberto Eco parodo, kad viduramžių žmogus atsiduria prieš pasirinkimą: Dievas ar pasaulis, tikėjimas ar

protas. Autoritarinis viduramžių mąstymas, pasak Eco, pasirenka pirmąją galiomybę. Tačiau ši nuostata išsilaiko maždaug iki XIV a., o vėliau ieškoma vidurio pozicijos, t. y. harmonijos tarp proto ir tikėjimo, tarp pasaulio ir Dievo.

Postmodernistiškai analizuodamas Ockhamo nominalizmą, Eco parodo naujos nominalizmo sampratos atsiradimą XIV a., griaušančios senąją viduramžių tradiciją. Ockhamas teisingai suvokė socialinę aplinką, Bažnyčios ir politikos realybę, gynė žmogaus laisvę.

Tad būtent Ockhamas ir ženklina naują kryptį viduramžių scholastikoje, moralės sampratoje. Ockhamo etikos pagrindas – Dievo laisvė, t. y. jo visagalė valia sukurti etinę tvarką, kuri skirtųsi nuo dabar egzistuojančios. Tačiau be objektyvios moralumo normos, kuri priklauso Dievo galiai, dar egzistuoja ir subjektyvi moralumo norma – teisingas protas ir žmogiška valia. *Teisingas protas* Ockhamo etikoje išreiškia išmintį, kuri reikalauja daryti gėrį ir vengti blogio.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Umberto Eko. Postilė „Rožės vardui“ // *Rožės vardas*. – Vilnius: Alna, 1991, p. 415.
- ² Umberto Eko. *Rožės vardas*. – Vilnius: Alna, 1991, p. 118.
- ³ Žr. Žr. Jose Antonio Merino. *Pranciškonų filosofijos istorija*. – Vilnius: Aidai, 2000, p. 256.
- ⁴ Umberto Eko. Postilė „Rožės vardui“..., p. 416.
- ⁵ Umberto Eko. Postilė „Rožės vardui“..., p. 428.
- ⁶ Porphyre. *Isagoge*, texte grec et latine. Translatio Boethii, traduction par Alain de Libera et Alain-Philippe Segonds. – Paris: J. Vrin, 1998, p. 1.
- ⁷ Žr. Alain de Libera. *La philosophie médiévale*. – Paris: PUF, 1993, p. 322.
- ⁸ Petrus Abaelardus. *Logica „Ingredientibus“*, žr. vertimą į rusų k. kn.: Петр Абеляр. *Теологические трактаты*. – Москва: Гнозис, 1995, c. 82.
- ⁹ Žr. Etienne Gilson. *History of Christian Philosophy in the Middle Ages*. – London: Sheed and Ward, 1989, p. 625.
- ¹⁰ Žr. Anzelmas Kenterberietis. *Proslogionas*. – Vilnius: Aidai, 1996, p. 43–49.
- ¹¹ Ten pat, p. 44–45.
- ¹² Anselm of Canterbury. *On the Incarnation of the Word*, in Anselm of Canterbury. *The Major Works*. – Oxford: University Press, 1998, p. 243.
- ¹³ Ten pat, p. 47.
- ¹⁴ Žr. ten pat, sk. VII, p. 53–55.
- ¹⁵ Žr. ten pat, sk. XIII, p. 67–69.
- ¹⁶ Petrus Abaelardus. *Logica „Ingredientibus“*, žr. vertimą į rusų k. kn.: Петр Абеляр. *Теологические трактаты*. – Москва: Гнозис, 1995, c. 61.
- ¹⁷ Umberto Eko. *Rožės vardas...*, p. 400.
- ¹⁸ Nicolai Hartman. *Filosofijos įvadas*. – Vilnius: Pradai, 2001, p. 25.
- ¹⁹ Umberto Eko. Postilė „Rožės vardui“ ..., p. 415.
- ²⁰ Žr. ten pat.
- ²¹ Umberto Eko. *Rožės vardas...*, p. 380.
- ²² Ten pat, p. 173.
- ²³ Umberto Eko. Postilė „Rožės vardui“..., p. 413.
- ²⁴ Žr. Armand A. Maurer. *Medieval Philosophy*. – New York: Random House, 1965, p. 284.
- ²⁵ Ioanis Duns Scoti. *Tractatus de primo principio*. – Moscovia: Францисканцев, 2001, p. 34.
- ²⁶ Žr. Jose Antonio Merino. *Pranciškonų filosofijos istorija...*, p. 278.
- ²⁷ Umberto Eko. Postilė „Rožės vardui“ ..., p. 395.
- ²⁸ Ten pat.
- ²⁹ Žr. Jose Antonio Merino. *Pranciškonų filosofijos istorija...*, p. 305.
- ³⁰ Umberto Eko. *Rožės vardas...*, p. 395.
- ³¹ Ten pat, p. 393.